

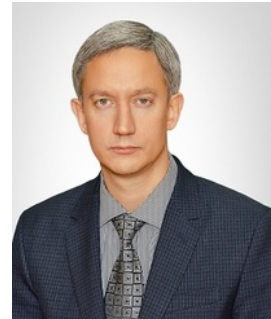

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.93

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

При дослідженні соціальних процесів виникає багато труднощів, оскільки пізнання соціодинаміки – одне з найбільш складних наукових завдань. Основними причинами труднощів є значна параметричність, динамічна нестійкість соціальних процесів, їх багаторівневості і різномасштабність, слабка формалізованість багатьох параметрів, необхідність урахування соціально-психологічних факторів (таких, як співвідношення особистих і групових інтересів, особливості індивідуальної й національної психології при прийнятті рішень та ін.), слабка передбачуваність «людського фактора» і т.п.

Основною проблемою при вивченні соціальних систем є небезпека «потонути» у деталях, сконцентруватися на другорядних питаннях, втративши головне, невірно розставити пріоритети у виділенні визначальних параметрів і процесів. Щоб уникнути даної небезпеки, необхідно рухатися від загального до окремого, від вивчення найбільш загальних закономірностей еволюції подібних систем до дослідження особливостей їх динаміки в конкретних умовах¹.

З наукової точки зору, соціальні системи протидії злочинності

¹ Білоусова О.О., Литвинов О.М. Про системні ознаки протидії злочинності. Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 4. С. 257-263.

відносяться до широкого класу багатокomпонентних нелінійних динамічних систем розподіленого типу. Такі системи науці відомі¹. Основною їх відмінністю від інших є те, що вони складаються з активних суб'єктів, що здійснюють цілеспрямовану діяльність відповідно до прийнятих рішень. Здатність суб'єктів до зміни стратегії й тактики своєї діяльності на основі управлінських команд без твердої прив'язки до зміни зовнішніх умов робить ці системи внутрішньо нестійкими. Нестійкість збільшується тим, що суб'єкти переслідують часто й прямо протилежні цілі.

Сильна нестійкість цих соціальних систем приводить до того, що погоджена взаємодія суб'єктів можлива лише при чітко налагодженому керуванні (самоуправлінні), причому інтенсивність керуючих впливів повинна перевищувати певний «поріг синхронізації»². В іншому випадку керованість губиться і система розпадається. Крім того, наявність внутрішніх нерівноваг обумовлює існування принципових обмежень на часовий інтервал достовірного прогнозу динаміки соціально-економічних процесів (так званий «обрій передбачуваності»³) і, відповідно, обмежує можливості прогнозування.

Здатність суб'єктів до цілеспрямованої діяльності підвищує роль процесів самоорганізації в соціальних системах. При цьому, незважаючи на внутрішню суперечливість цих систем, логіка самоорганізації має об'єктивний характер. Завдяки процесам самоорганізації формуються стійкі стани, до яких еволюціонують соціальні системи незважаючи на різні перипетії своєї історії.

Здатність до самоорганізації і, як наслідок, стійкість до зовнішніх впливів обумовлена здатністю до виникнення когерентних станів у системі, тобто здатністю окремих підсистем і елементів синхронізувати свої дії на основі погодженого прийняття рішень. Погодженість досягається, як правило, у результаті інформаційної взаємодії елементів. В інформаційному характері взаємодії полягає причина її ефективності: низька витратність дозволяє охопити інформаційним полем всю систему цілком і синхронізувати усі без винятку її елементи. Але з іншого боку, у цьому ж – причина уразливості когерентних станів: інформаційні зв'язки легко порушити⁴.

Аналіз системи протидії злочинності показує, що в ній існують певні стійкі закономірності соціальної самоорганізації, що визначають логіку розвитку відповідних процесів. При цьому необхідно враховувати наступне.

По-перше, специфічними особливостями даних систем є:

¹ Эбелинг В. Образование структур при необратимых процессах. Введение в теорию диссипативных структур. М. : Мир, 1979; Ахромеева Т.С. и др. Нестационарные структуры и диффузионный хаос. М. : Наука, 1992; Шредер М. Хаос и степенные законы (Регулярная и хаотическая динамика). М. : МГИРК, 2001.

² Малков С.Ю. Применение методов синергетики к анализу социальных систем. *Стратегическая стабильность*. 1997. № 1. С. 51.

³ Аршинов В.И., Буданов ВТ. Синергетика – эволюционный аспект. *Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления*. М., 1994. С. 239.

⁴ Управление, информация, интеллект / Под ред. А.И.Берга и др. М. : Мысль, 1976. С. 192.

– багатоелементність (елементами є індивіди, соціальні групи, громадські об'єднання, правоохоронні органи, органи влади тощо). Елементи мають розходження, причому основною причиною виникнення і посилення розходжень є соціальні взаємодії елементів у системі;

– уразливість елементів систем протидії злочинності до зовнішніх дестабілізуючих впливів. Для того щоб вижити, елементам необхідно проявляти активність, витрачати наявну в них енергію, що вимагає постійного поповнення наявної в них ресурсної бази;

– прагнення елементів максимізувати індивідуальну «функцію корисності», створити запаси ресурсів для забезпечення гарантій виживання;

– обмеженість доступної до використання ресурсної бази і, як наслідок, антагоністичність (суперечливість) інтересів елементів систем, обумовлена необхідністю боротьби за обмежений ресурс;

– нелінійний характер взаємодії елементів системи, що характеризується позитивним зворотним зв'язком: у конкурентній боротьбі перемагає найсильніший (що має більше переваг), у результаті чого він стає ще сильнішим (влада породжує владу). Нелінійний процес збільшення переваг обмежений або загальною кількістю ресурсу, або індивідуальними можливостями суб'єкта освоїти і обробити придбаний ресурс, а також забезпечити його охорону від зазіхань конкурентів;

– граничний характер процесів: реальна віддача від зусиль, прикладених для досягнення будь-якої мети, виникає лише тоді, коли зусилля перевищать певне граничне значення. До цього віддача від прикладених зусиль практично відсутня;

– інерційність поведінки суб'єктів, наявність деякого часового запізнювання реакції суб'єктів на зміну зовнішніх умов;

– здатність елементів системи протидії злочинності до усвідомленого цілепокладання і до рефлексії із приводу своїх дій і дій інших суб'єктів.

По-друге, нелінійний характер взаємодії суб'єктів протидії злочинності і обмеженість ресурсів визначають специфіку динамічних процесів в системі: діалектику розвитку відображає не формула «теза – антитеза – синтез», а формула «теза – антитеза – тимчасовий компроміс». Протиріччя, що мають місце в ході функціонування протидії злочинності не знімаються у процесі розвитку системи, а існують завжди, забезпечуючи хаос на мікрорівні. На макрорівні реалізується тимчасовий компроміс, обумовлений зовнішніми умовами і наявними ресурсними обмеженнями. Коли вони змінюються, динамічна рівновага порушується, починається нова боротьба суб'єктів з виходом на новий компромісний рівень. Отже, не буде протиріч – не буде і розвитку системи протидії злочинності.

По-третє, загальна тенденція соціальної динаміки функціонування системи протидії злочинності – збільшення нерівності з появою надлишкового ресурсу. При нестачі ресурсу – об'єднання зусиль суб'єктів протидії заради виживання і зменшення нерівності (спрощення системи). Загальний принцип соціальної динаміки: хаос на мікрорівні – порядок на

макрорівні, випробовується все, що можливо (не заборонено об'єктивними законами), але закріплюється у вигляді соціальних структур тільки те, що є стійким до зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих процесів і впливів.

По-четверте, забезпечення стійкості системи протидії злочинності, необхідне для «виживання», в умовах наявності перманентних протиріч між її елементами є нетривіальним завданням. Влада шляхом проб і помилок виробляє механізми протидії злочинності, стримування і противаг, компенсації внутрішніх напружень, що дозволяють досягти стійкості системи в цілому. До таких механізмів відносяться:

- пряме владне регулювання відносин між елементами, здійснюване органами управління системи протидії злочинності;
- обмеження сваволі дій елементів управління за допомогою законів, нормативних імперативів, що вимагають виконання і спрямованих на згладжування наявних протиріч (обмеження хаосу);
- ідеологічні й соціально-психологічні засоби стримування агресивних інтенцій (правове виховання, ідеологія).

Ті системи протидії злочинності, яким вдається виробити ефективну систему компенсації внутрішніх напружень, виживають. Ті ж, яким це не вдається, в остаточному підсумку розпадаються або гинуть у конкурентній боротьбі з іншими системами.

По-п'яте, можливими є як еволюційний, так і революційний (через кризи) типи розвитку системи протидії злочинності.

Еволюційний процес заснований на здатності соціальних систем до адаптації до умов зовнішнього середовища шляхом варіації способів функціонування. Варіації мають, як правило, випадковий характер (перебір можливих варіантів розвитку), і більша частина з них вибраковується в результаті взаємодії із середовищем. Факторами відбраковування для суб'єктів є конкуренція середовищі. Виживає більш пристосований і більш стійкий до зовнішніх дестабілізуючих впливів. Стратегії виживання потім закріплюються через закони, соціальні інститути і т.п.

Суть розвитку через кризи полягає в тому, що соціальні системи в процесі адаптації до зовнішнього середовища мають тенденцію до ускладнення своєї організації, що забезпечує їм більш високий рівень спеціалізації у використанні наявної ресурсної бази. У процесі функціонування системи протидії злочинності впливають на оточуюче середовище і змінюють його. У результаті змін, що накопичились, сформована організація системи перестає відповідати новим зовнішнім умовам і виникає криза, що може закінчитися дестабілізацією і розпадом системи. Найбільш уразливі в кризових умовах, як правило, верхні рівні організаційної ієрархії, оскільки вони є найбільш спеціалізованою частиною системи. Тут можливі два результати.

У першому випадку верхнім рівням ієрархії системи протидії злочинності (органам її управління) в результаті цілеспрямованих зусиль вдається переорганізувати (реформувати) систему і зробити її більш адекватною зовнішнім умовам, що змінилися. Це – «реформаторський»

сценарій розвитку кризової ситуації без незворотного руйнування системи.

У другому випадку адаптаційних можливостей системи виявляється недостатніми і криза спричиняє її розпад, що супроводжується знищенням спеціалізованих верхніх рівнів її організаційної ієрархії. Подальша еволюція йде шляхом організації функціонування нової системи, що відповідатиме новому рівню поставлених завдань. Це – «катастрофічний» сценарій розвитку, що приводить до найбільш різких змін системи.

По-шосте, на різних стадіях своєї еволюції система протидії злочинності має різну чутливість і уразливість до зовнішніх впливів. Найбільшу загрозу несуть навмисні зовнішні впливи в кризові періоди, коли система в значній мірі хаотизована. У цьому випадку навіть не дуже інтенсивний зовнішній вплив може завдати напрямок розвитку системи і вплинути на характер її подальшої організації.

По-сьоме, для системи протидії злочинності характерною є можливість різноманітного розвитку, обумовлена тим, що в них є, як правило, існує не один, а кілька центрів прийняття управлінських рішень. Те, в якому стані перебуватиме система через якийсь час, залежить від багатьох факторів і значною мірою від цілеспрямованої діяльності органа управління. Проте, можливості цих органів, з одного боку, не безмежні, а з іншого – саме від органів управління залежить, у якому стані в остаточному підсумку виявиться система. Для ефективного управління протидією злочинності слід знати структуру можливих станів, а також способи трансформації системи з одного стану в інший.

Аналіз конкретних проявів зазначених закономірностей через призму функціонування різних систем протидії злочинності є основою дослідження процесів їх організації, самоорганізації та еволюції. Вихідними положеннями для такого аналізу є наступні.

Системи протидії злочинності – це утворення активних суб'єктів, що прагнуть забезпечити собі найкращі умови виживання при обмеженні наявних ресурсів (матеріальних, часових).

Особливостями протидії злочинності, як виду соціально-корисної діяльності, є:

- 1) об'єктивно існують обмеження на доступний до використання ресурс;
- 2) перманентна нестача ресурсу на всіх, що приводить до постійної боротьби за ресурс (усередині системи і між системами);
- 3) нерівномірність розподілу ресурсу між індивідами і соціальними групами, що викликає соціальну.

З цього випливає, що для систем протидії злочинності характерною є внутрішня нестійкість. Аби домогтися стійкості системи до зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих впливів, треба вирішити три основні проблеми:

– забезпечити можливість економічного виживання (забезпечення матеріальних потреб членів);

– забезпечити соціально-психологічну стабільність при наявності антагоністичних інтересів елементів системи (зниження конфліктності усередині);

– забезпечити ефективне управління. Оскільки протидія злочинності – розподілена система, завданням управління є забезпечення погодженого функціонування всіх її підсистем.

Умови ефективності:

– з боку керуючих систем – уміння управляти і наявність необхідних для здійснення управління засобів;

– з боку керованих – згода (бажання) бути керованими в умовах наявного соціального оточення.

Якщо ці проблеми вдається вирішити, то формується структура організації системи протидії злочинності, що володіє стійкістю і має шанс на виживання. Якщо ці проблеми не вдається вирішити, система гине (розпадається).

Способи вирішення проблем стійкості системи протидії злочинності істотно залежать від заданих зовнішніх умов (найважливішими з яких є характеристики наявного ресурсу) і від характеристик використання ресурсів (найважливішими з яких є форма і параметри виробничої функції). Найбільш характерними для протидії злочинності є дві ситуації:

– основний виробничий ресурс жорстко обмежений, але постійний;
– основний виробничий ресурс змінюється (збільшується або зменшується).

Дослідження внутрішньої стійкості систем протидії злочинності проводиться на основі аналізу і моделювання взаємодій між різними суб'єктами протидії. Для опису цих взаємодій може бути використаний наступний алгоритм. У системі виділяються головні підсистеми (соціальні інститути), які визначають особливості її функціонування. Як основні характеристики для опису кожної з підсистем використовуються наступні дані: чисельність розглянутого суб'єкта і сумарні матеріальні ресурси. На основі вирішення диференціальних рівнянь, що описують динаміку даних величин, визначаються залежності.

Ці залежності є результатом наступних процесів.

1. Внутрішні процеси:

– зміна чисельності групи в результаті соціальних пертурбацій, що залежать від умов розвитку і трансформації соціуму;
– збільшення кількості дефектів функціонування.

2. Міжгрупові процеси:

– перехід з однієї соціальної групи в іншу (соціальна мобільність);
– зменшення чисельності групи внаслідок антагоністичної взаємодії з іншими групами;

– перерозподіл матеріальних благ між двома групами (наси́льницьке, або обумовлене традиціями, звичаями, політичною культурою вилучення благ в одній групі на користь іншої);

– матеріальні витрати в ході міжгрупової взаємодії (управління, підтримання порядку, ведення конфліктів);

– збільшення продуктивності праці в тій або іншій групі.

Якщо перекласти аналіз конкретних процесів функціонування протидії злочинності на математичну мову, то алгоритм застосування наведеного підходу складатиметься з наступних етапів:

1. Виділення структурних елементів системи, кожен з яких надалі розглядається, як єдине ціле.

2. Визначення зв'язків між ними і виконуваними ними функціями (при цьому необхідно, щоб виділені суб'єкти протидії злочинності були досить однорідними за складом і їхні члени виконували схожі функції).

3. Якісний опис ознак елементів системи і міжсистемних зв'язків.

4. Побудова в загальному виді системи рівнянь, що описують дані процеси.

5. Конкретизація коефіцієнтів у рівняннях.

6. Запис моделі у вигляді системи диференціальних рівнянь із правими частинами, що залежать від параметрів функціонування протидії злочинності.

7. Виділення параметрів і початкових даних областей, що відповідають розглянутим реальним процесам протидії.

8. Дослідження властивостей системи в обраній області параметрів за допомогою математичного моделювання з метою визначення можливих варіантів еволюції системи; дослідження стійкості системи до внутрішніх і зовнішніх впливів.

Не зважаючи на те, що описаний алгоритм орієнтований в основному на дослідження стійкості, реально він дозволяє вивчати питання стабільності соціальних систем і ефективності систем управління, оскільки від цих факторів істотно залежать параметри системи.

Дослідження стійкості системи протидії злочинності можна провести і на основі аналізу і моделювання конкурентної боротьби суб'єктів протидії злочинності один з одним, що включає в себе як економічну, так і політичну складову. Базова модель конкурентної боротьби сформована на основі формалізації загальних закономірностей, що характеризують взаємодію політичних, соціально-економічних, соціокультурних, інформаційних підсистем. Вона являє собою систему диференціальних рівнянь, що описують зміну співвідношення сил різних суб'єктів у результаті конкурентної боротьби, та враховує: час; просторові координати; показник домінування; ступінь впливу. При цьому перша частина рівняння має описувати процес відтворення (поновлення) суб'єкта протидії злочинності, а друга – зниження його потенціалу внаслідок природних процесів (саморуйнування) і внутрісистемної боротьби (конкуренція підсистем між собою). Залежно від цілей дослідження запропонований підхід дозволить змодельовати різні аспекти конкурентної боротьби суб'єктів протидії злочинності: економічні, політичні, ідеологічні та ін.

Стаття надійшла до редакції 08.01.2022

Валерий Васильевич СОКУРЕНКО,

доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор,
заслуженный работник образования Украины

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

СИСТЕМНЫЙ АНАЛИЗ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Статья посвящена проблемам системного анализа противодействия преступности на основе различных подходов. Описанные алгоритмы, ориентированные на исследование устойчивости систем, реально позволяют изучать вопросы стабильности данных систем и эффективности систем управления, поскольку от этих факторов существенно зависят параметры противодействия преступности.

Ключевые слова: *противодействие преступности, система, управление, функционирование, условие, параметр, стабильность.*

Valerii V. SOKURENKO,

Doctor in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Oleksii M. LYTUVYNOV,

Doctor in Law, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

SYSTEMATIC ANALYSIS OF CRIME PREVENTION

The article is devoted to the problems of systematic analysis of crime prevention based on different approaches. The described algorithms, focused on the study of the stability of systems, really allow us to study the stability of these systems and the effectiveness of management systems, as these factors significantly depend on the parameters of crime prevention.

Key words: *crime prevention, system, management, functioning, condition, parameter, stability.*